

Ezután három zsoltár és két erre alkalmazható imádság, valamint egy „litánia” következik. Az egyik imában határozott utalás van a küszöbön álló magyarországi harcokra:

„Adj szolgáltnak, a Császárnak és a vele együtt összegyűlt keresztény seregnek elég erőt és bátorságot, hogy mi és ők, akik boldogan nevezik magukat kereszténynek, kinn békében és bensőjükben hangos dicsérettel illethessük és dicsőíthessük szent neved mindörökké”.⁶

1566 gyászos év a magyar történelemben. Hiába imádkoztatta Matthew Parker a protestáns angol hívőket, Szigetet mégis bevette a roppant túlerőben lévő török. De vajon a kereszténység féltésén kívül mi készíthette Canterbury érsekét arra, hogy egy katolikus uralkodó győzelméért fohászkodjon? A Habsburgokkal való szövetség ekkoriban az angol külpolitika egyik fontos céljának látszott, tárgyalások folytak Károly főherceg és I. Erzsébet lehetséges házasságáról, amelyek végül Sussex Earljének 1567-es bécsi látogatásával fejeződtek be, ahol az Earl kitüntette ugyan Miksa császárt a Térdszalagrenddel, de a házasság ügyében – a két fél vallásának különbözősége miatt – nem tudott dűlőre jutni.⁷ Mivel a királynő az angol egyház feje volt, s az ő udvari nyomdája adta ki az imádságformulát, nyilvánvaló, hogy 1566 folyamán egy percre ezért is fordult legmagasabb rangú főpapjának, Matthew Parkernek teljes figyelme a törökkel harcoló Magyarorszáig felé.

GÖMÖRI GYÖRGY

A Dunántúli Református Egyházkerület 17. századi zsinatainak protokolluma (1612–1658).

A protestáns egyházak legfontosabb dokumentumai közé tartoznak a zsinati jegyzőkönyvek. Különösen azok az elsorangú, néha pótolhatatlan források, amelyek a reformáció első évszázadaiban keletkeztek. 16. századi zsinati végzéseket tett közzé Kiss Áron.¹ Az evangélikus egyház zsinatairól az egyik legrégebb jegyzőkönyv a „Protocollum Synodale Superintendentiae Transdanubianae 1608–1642”;² az erdélyi református zsinatokról a „Consistorialia”,³ a dunántúli reformátusságról a most ismertető jegyzőkönyv. Többnek „különleges” sorsa volt, hiszen a századok során sokat hányódtak, megsérültek. Például az erdélyi zsinatok végzéseit tartalmazó eredeti jegyzőkönyv elégezt Nagyenyeden, amikor 1848 januárjában kigyulladt a püspöki levéltár,⁴ csak másolatban maradt fent. A Dunántúli Református Egyházkerületnek, bár sokáig elveszettnek hitték, megmaradt e fontos irata. A dokumentum jelenleg az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében található.⁵

⁶ *Forms of Prayer*, kolligátum a University of Essex, Harsnett gyűjteményében, ebben az imádságformula jelzete: I.f.11(3)

⁷ SOMERSET, Anne: *Elizabeth I.* London, 1997. Phoenix Press, 256.

¹ KISS ÁRON: *A XVI században tartott magyar református zsinatok végzései.* Bp., Magyarországi Protestáns Egylet, 1881.

² BENCZE Imre: *Magyari István sárvári prédikátor élete és munkái.* Bp., Evangélikus Múzeum, 1995. 69.

³ BOD Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.* Kolozsvár, Kolozsvári Református Teológia Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszék, 1999. /Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3./ 5.

⁴ Uo., 28.

⁵ Jelzete: Cat. VI. Relig. Tit. III. k/1.

A jegyzőkönyv 912 lapból áll, nincs mind teleírva, az utolsó bejegyzés az 504. lapon található. 18. századi tartalomjegyzéke 44 lap, ez nincs befűzve. A címlapon a következő olvasható:

Anno MDCXII: 19 et 20 die mensis Junii post meam (J. Canisai) in ecclesiam Pansensem commigrationem quadriduo celebrata est synodus in civitate KEÖRMEND in qua Venerabilis Vir D. Stephanus Pathainus aulicus tum temporis Spectabilis ac Magnifici D. d. Francisci de Batthian concionator in Szalonoc (loco admodum Venerandi superintendentis D. Stephani Beythe post mortem) in Superintendem Ecclesiarum.

Az utolsó zsinatot, amelyről bejegyzés készült, 1658. június 15-én tartották Pápán.

A kötet láthatólag több kéz munkája. Több zsinati feljegyzés első lapja díszes. A jegyzőkönyv nem a zsinatokon készült, hanem az ott írt jegyzeteket másolták utólag a könyvbe. Az 1640-es és 1650-es években tartott egyházkerületi gyűlések iratai közül sok hiányzik, ezek számára üresen hagytak több lapot. Az 1657. április 24-én tartott zsinat összehívólevele és a november 1-jén lezajlott tanácskozás eredeti feljegyzései is megtalálhatók a Főszékesegyházi Könyvtárban.⁶

A jegyzőkönyvet Kanizsai Pálfi János kezdte el vezetni Pathai István püspöksége alatt.⁷ Az első feljegyzés az 1612-ben június 19-én és 20-án tartott körmendi zsinatról való. Bár Kanizsai már 1612-től írta az eseményeket, hivatalosan csak az 1617. május 1-jén, a Köveskúton tartott zsinaton bízták meg a jegyzői feladatok ellátásával. Utána Czeglédi Szabó Pált tették meg jegyzővé, majd Gál Imre írta tovább a kötetet, aki – mint két elődje –, püspök lett (1649–1655), de az ő püspöksége alatt csak az 1649-es és 1655-ös zsinatokat jegyezték be. A kötetet a jegyző, majd az 1650-es években már a püspök őrizte.

Kanizsai feljegyzései kezdetben szűkszavúak, később egyre részletesebbé válnak. Minden esetben leírta a zsinat helyét és pontos idejét. Ezután következett a zsinaton résztvevők névsora. A lelkészeket egyházmegyénként sorolta fel. Ez alapján nyomon követhetjük az egyházkerület változásait, amit Thury Etele a dunántúli superintendentiáról írt művében részletesen bemutatott. A prédikátorok mellett feltüntették szolgálati helyüket is, így könnyen ki lehet következtetni, hogy ki hol mennyi ideig volt lelkész, vagy volt-e betöltetlen állás. A jelenlévők után a hiányzók nevei következnek. A zsinatokról csak indokoltan és igazoltan lehetett távol maradni. Végül a lelkésznek avatandók neveit találjuk meg és azokat a tételeket, amelyekről vitakozniuk kellett felszentelésük előtt.

Lejegyezték a zsinatok különféle határozatait, áthelyezéseket, intéseket. Mivel a zsinat az egyházi bíróság legfőbb fóruma volt, itt került sor a házassági perek elintézésre is. Érdekes, hogy a gyűléseken hozott törvényeket sem Kanizsai, sem a többi jegyző nem írta bele a jegyzőkönyvbe.

A protokollumban nemcsak a zsinatok eseményeit jegyezték fel, hanem olyan eseményeket is, amelyek az egyházkerületben történtek vagy a superintendencia életét érintették. Így „annalesként” is működött a dokumentum, és ezért kerültek bele 1619-es pozsonyi országgyűlés eseményei vagy 1646-os szatmári nemzeti zsinatról küldött levél.

A zsinatok nagy részét Pápán, Németújváron, Körmenden, Köveskúton, Komjátiban és Szentlőrincen tartották.

⁶ Uo., Cat. VI. Relig. Tit III. k/5–6.

⁷ Nem véletlen, hogy Pathai István Kanizsai Pálfi Jánost bízta meg ezzel a feladattal. Kanizsai Heidelbergben tanult, ahonnan hazahozta tanára, David Pareus, szellemiségét. Így a Dunántúlon hamar megvalósultak a híres professzor eszméi, melyről hű tanúságot tesz a jegyzőkönyv. (Vö. HELTAI János: *Alvinzi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp., Balassi Kiadó, 1994.; Uő: *David Pareus magyar kapcsolatai*. In: *Tudóslevelek művelődésünk külföldi kapcsolataihoz 1577–1797*. Szeged, 1989. 18–20.)

Amint már említettük, a jegyzőkönyvet Esztergomban őrzik. A katalógusban található feljegyzés szerint Batthyány Lajos körmendi birtokáról került az esztergomi érsek birtokába.⁸ Ám ez a feljegyzés valószínűleg téves, mert a Csáky Miklós érsek halálakor felvett jegyzékben már a következő tétel található: Synodi Calvinistarum in Hungaria celebratae in manuscripto.⁹

A protokollum vagy a gályarab prédikátorok idején kerülhetett katolikus kézbe, amikor két vizsgálat is volt Pápán, 1671-ben és 1674-ben, vagy 1725-ben, amikor az Esterházyak elvették a pápai gyülekezet anyakönyvét.¹⁰ 1671 elején még Pápán lehetett a jegyzőkönyv, mert Kocsi Csergő Bálint, aki akkor a református iskola rektora volt, így írt: „Este hét óra után a ház asztalánál két könyvére támaszkodva olvasta a zsinatok végzéseiről szóló könyvet.”¹¹

A dunántúli zsinatok jegyzőkönyvével Thury Etele foglalkozott a század elején, ő látott neki a kiadásának. A közléssel – szinte kizárólagosan a *Protestáns Egyháztörténeti Adattárban* – az 1628. június 27-én Pápán tartott zsinatig jutott el. Az 1908-ban megjelent VII. évfolyamban adta ki az 1612 júniusától az 1617 szeptemberéig tartott zsinatok iratait. Ebben az időszakban összesen 12 konzisztóriumot tartottak: Körmenden, Komjátiban, Pápán, Köveskúton, Szécsényben és Szentlőrincen. A VIII. évfolyamban az 1618 januárjától az 1622 novemberéig terjedő időszak feljegyzéseit találjuk. A IX. évfolyamban három feljegyzést találunk az 1619-es pozsonyi országgyűlésről, itt található továbbá az 1623 augusztusától 1628 júniusáig rendezett gyűlések anyaga is. Ezek mellett Thury még kiadta az 1630. június 18–19-én Pápán tartott zsinat kánonjait, az 1633. május 8-i zsinat katalógusát és az 1643. évi május 19-én és 20-án tartott csöglei zsinat jegyzőkönyvét.¹²

Az 1630-as pápai zsinat végzéseit Mokos Gyula is megjelentette.¹³ Ezek a kánonok Kanizsai Pálfi-törvények néven is ismeretesek lettek: *Articuli Ecclesiarum Orthodoxorum per Joannem Paulidem Caniseum*.¹⁴

Függeléként közöljük a protokollum tartalmát, s jelezzük, hogy melyik rész kiadott (és hol), illetve melyiknek nincs még szövegkiadása.

⁸ Az egyházkerület nagy része a Batthyány család birtokán terült el. A család, mint ekkor a legtöbb magyar nemesi család, áttért a protestáns hitre. Batthyány Ferenc (†1625), aki Sopron vármegyei főispán, illetve a dunántúli részek főkapitánya volt, támogatta az ekkor induló fiatal egyházat. Fia, Ádám (1609–1659) 1629-ben Pázmány Péter tevékenységének köszönhetően rekatolizált. Batthyány Ádám szépunokája Batthyány József (1727–1799) a papi hivatást választotta. Szombathelyi, majd pozsonyi prépost, aztán erdélyi püspök és később kalocsai érsek lett. 1776-ban elfoglalhatta az esztergomi érseki széket is, sőt 1778-ban bíbornoki rangot kapott. Könyvtárát még Pozsonyban katalogizáltatta.

⁹ Esztergom, Prímási Levéltár, 23, *Protocollum Funeris Nicolai Csáky*. Csáky Miklós József 1751 és 1757 között volt esztergomi érsek. Könyvhagyatékának leltárát 1757. június 16-án keltezték. Az ő nagybátyja (Csáky László) telepítette le a pálosokat Pápán 1638.

¹⁰ SZABÓ Géza: *A magyar református orthodoxia – A XVII. század teológiai irodalma*. Bp., Balás László Könyvkereskedés, 1943. 70.

¹¹ MIKLÓS Dezső: *Az első rendszeres magyar református egyháztörténet*. A szerző kiadása. Jahn Ferenc Dél-pesti Kórház nyomdája, 1991. 98.

¹² THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története I.* Pozsony, Kalligram Kiadó, 1998. 218–295, 296–297.

¹³ MOKOS Gyula: *A hercegszöllősi kánon*. Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1901. 221–237.

¹⁴ Részletes kiadásait lásd a függelékben.

Függelék

A 17. századi dunántúli református zsinatok protokollumának tartalma

A protokollum lapszáma	A feljegyzésre vonatkozó adatok	A kiadás helye
p.1.	1612. jún. 19–20., Körmend	Adattár, VII. évf., ¹⁵ 115–116.
pp.2–3.	1612. nov. 11–12., Köveskút	Adattár, VII. évf., 116–120.
p.4.	1613. jún. 5–6., Körmend	Adattár, VII. évf. 140–142. Kánonai (magyarul): THURY, 173–194.
pp.5–7.	1613. nov. 11–12., Szécsény	Adattár, VII. évf., 142–146.
p.8.	1614. jún. 18–20., Pápa	Adattár, VII. évf. 146–147.
pp.9–11.	1614. aug. 24–25., Köveskút	Adattár, VII. évf., 147–153.
p.12.	1615. aug. 10., Köveskút	Adattár, VII. évf., 154.
p.12.	1615. szept. 9., Komjáti	Adattár, VII. évf. 154–155.
p.13.	1616. jún. 8–9., Pápa	Adattár, VII. évf., 156.
pp.14–15.	1616. nov. 2., Szentlőrinc	Adattár, VII. évf., 156–158.
pp.16–37.	1617. máj. 1., Köveskút	Adattár, VII. évf., 158–197.
pp.38–43.	1618. jan., 17–18. Pápa	Adattár, VIII. évf., 1–14.
pp.44–51.	1618. nov. 1–3., Szentlőrinc	Adattár, VIII. évf., 18–32. A lelkészek névsora, presbiterek névsora: THURY, 198–203.
pp.52–59.	1619. máj. 1., Pápa	Adattár, VIII. évf., 32–48. A presbiterek teendői (magyarul): THURY, 204.
pp.60–64.	1619. aug. 24., Körmend	Adattár, VIII. évf., 48–54. A zsinat végét nem közli
pp.64–65.	1619. szept. 1., Sók	Adattár, VIII. évf., 55–58.
p.65.	De Martino Szegedino	Adattár, VIII. évf., 58–59.
p.66.	De Dieta Posoniensi 1619.	Adattár, IX. évf. ¹⁶ , 35–37.
p.67.	Az posony Gyülesben Oratioczká 1619.	Adattár, IX. évf. 37–39.
pp.68–69.	Helvét egyházak kérései Pozsony	Adattár, IX. évf., 39–41.
pp.70–71.	De negotio religionis	Nincs közlés
p.71.	De S. Coena in Templo	Adattár, IX. évf., 41–42.
p.72.	Testimoniales Venerandi D. Petri Czene	Adattár, VIII. évf., 60–61.
p.72.	De Martino Szegedino 1620. Jan. 8	Adattár, VIII. évf., 59–60.

¹⁵ *Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. Szerk. THURY Etele. Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1908.

¹⁶ *Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. Szerk. POKOLY József. Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1910.

A protokollum lapszáma	A feljegyzésre vonatkozó adatok	A kiadás helye
p.73.	De Andrea M Szencino 1620	Adattár, VIII. évf., 61–63.
pp.73–74.	1620. feb. 7., Pápa	Adattár, VIII. évf., 63.
p.74.	1620. feb. 24., Pápa, határozat	Adattár, VIII. évf., 64–65.
p.74.	1620. feb. 24., Pápa, Szenczi Dávidról	Adattár, VIII. évf., 65–66.
pp.75–78.	1620. máj. 10., Németújvár	Adattár, VIII. évf., 66–74.
pp.79–85.	1621. júl. 1., Veszprém	Adattár, VIII. évf., 74–84.
pp.87–92.	1622. máj. 3–5., Pápa	Adattár, VIII. évf., 85–93.
pp.92–98.	Epicedium D. Petri Czene	Adattár, VIII. évf., 93–100.
pp.99–102.	1622. nov. 11., Szentlőrinc	Adattár, VIII. évf., 101–105.
pp.103–113.	1623. aug. 24., Szentlőrinc	Adattár, IX. évf., 43–58.
p.114.	üres	
p.115.	Quorundam celebrium...	Nincs közlés
p.116.	üres	
pp.117–128.	1624. máj. 16., Körmend	Adattár, IX. évf., 58–72.
pp.129–131.	1625. jún. 24–26., Pápa	Adattár, IX. évf., 72–76.
pp.132–133.	1625. júl. 1., Németújvár	Adattár, IX. évf., 76–79.
p.134.	1625.júl. 6.–1625. dec. 24. Feljegyzések	Adattár, IX. évf., 79–81.
p.135.	1626. jan. 5.–jún. 6. Feljegyzések	Adattár, IX. évf., 82–83.
p.136.	üres	
pp.137–141.	1626. jún. 24–28., Szentlőrinc	Adattár, IX. évf., 84–91.
pp.142–144.	üres	
p.145.	1626. okt. 8. Typographiáról	Adattár, IX. évf., 91–92.
p.146.	Feljegyzések	Nincs közölve
pp.147–155.	1627. máj. 12–14., Körmend	Adattár, IX. évf., 94–104.
pp.156–158.	üres	
p.159.	1627. jún. 28-tól feljegyzések	Adattár, IX. évf., 104–105.
p.160.	üres	
pp.161–168.	1628. jún. 28–29., Pápa	Adattár, IX. évf., 105–112.
pp.169–174.	üres	
pp.174–177.	Feljegyzések	Nincs közölve
pp.178–192.	1629., Pápa	Nincs közölve
pp.193–216.	1629. márc. 18., Körmend.	A jelenvoltak névsora kiadva: THURY, 255–258.
pp.217–239.	1629. jún. 19–21., Pápa	Nincs közölve.
pp.240–260.	1629. okt. 31., Pápa	Nincs közölve.

A protokollum lapszáma	A feljegyzésre vonatkozó adatok	A kiadás helye
pp.261–264.	1630. jún. 18–19., Pápa	Kiadva: THURY, 279–295 (magyarul). MOKOS, 221–237.
p.264.	1631. feb. 19., Polyan	Nincs közölve.
pp.265–267.	1631. máj. 28–29., Körmend	Nincs közölve.
p.268.	üres	
pp.269–291.	1632. jún. 23–24., Pápa	Nincs közölve.
pp.292–303.	1633. máj. 8., Köveskút	Thury presbiterek névsora
pp.304–308.	1633. aug. 8–9., Veszprém	Nincs közölve.
pp.309–317.	1633. szept. 20., Mezőlak	Nincs közölve.
pp.317–322.	1633. nov. 2–4., Szentlőrinc	Nincs közölve.
pp.322–336.	Feljegyzések 1634 elejéről (január – április)	Nincs közölve.
pp.336–345.	1634. máj. 16–18., Csögle	Kivonatolva kiadva: THURY, 311– 313.
pp.346–352.	1634. jún. 7., Kiskomárom.	Kivonatolva kiadva: THURY, 321– 323.
pp.353–363.	1635. máj. 8–10., Szentlőrinc	Nincs közölve.
pp.363–366.	1635. okt. 31. és nov. 1., Mezőlak	Nincs közölve.
pp.366–368.	1636. feb. 27–29., Kiskomárom	Nincs közölve.
pp.368–374.	1639. máj. 25., Csögle	Nincs közölve.
pp.375–376.	üres	
pp.377–380.	1640. jún. 19., Köveskút	Nincs közölve.
pp.381–384.	1641. jún. 4–5., Mezőlak	Nincs közölve.
pp.385–391.	1642. jún. 25., Szentlőrinc	Nincs közölve.
p.392.	üres	
pp.393–397.	1643. máj. 19–20., Csögle.	A jelenvoltak névsora kiadva: THURY, 342–344.
pp.398–404.	üres	
pp.405–407.	1646. máj. 1., Mezőlak	Nincs közölve.
pp.407–408.	Feljegyzés az 1646-os Szatmárnémetiben tartott nemzeti zsinatról	Nincs közölve.
pp.409–410.	1647. máj. 21–22., Szentlőrinc	Nincs közölve.
p.411.	1647. márc. 19–20., Kiskomárom	Nincs közölve.
pp.412–414.	üres	
pp.415–418.	1648. máj. 12–13., Mezőlak	Nincs közölve.
pp.419–432.	1649. szept. 14–15., Pápa	Nincs közölve.
pp.433–440.	üres	

A protokollum lapszáma	A feljegyzésre vonatkozó adatok	A kiadás helye
pp.441–444.	1654. jún. 30., Pápa	Nincs közölve.
pp.445–448.	üres	
pp.449–450.	1655. jún. 1–3., Pápa	Nincs közölve.
pp.451–458.	üres	
pp.459–460.	1656. aug. 20.	Nincs közölve.
pp.461–462.	1655. okt. 30., Pápa	Nincs közölve.
pp.463–478.	üres	
pp.479–483.	1656. ápr. 21–22., Bód	Nincs közölve.
pp.484–486.	üres	
pp.487–492.	1657. máj. 24–25., Pápa	Nincs közölve.
pp.493–494.	üres	
pp.495–496.	1657. nov. 1., Pápa	Nincs közölve.
pp.497–498.	üres	
pp.499–504.	1658. jún. 15–17., Pápa	Nincs közölve.
pp.504-tól	üres	

SIMON SZILVIA

Egy népfelvilágosító mű 1775-ből. A 18. század utolsó harmadában, a felvilágosodás eszméinek hazai elterjedése, valamint a felvilágosult abszolutista kormányzat közegészségügyi és oktatási viszonyainak javítani kívánó intézkedései következtében indult meg a magyar nyelvű népfelvilágosító könyvek kiadása. A magyar nyelv használata gyakran a művek előszavaiban is megfogalmazott széles körű ismeretterjesztő, felvilágosító szándékot mutat. E könyvek kifejezetten gyakorlati céllal íródtak. Szerzőik a babonák, a tudatlanság felszámolását, a hasznos ismeretek terjesztését tűzték ki célul. Többségük a helyes paraszti gazdálkodás kérdéseivel, az egészség fenntartásának szabályaival, a csecsemőápolással és a gyermekneveléssel foglalkozik, de vannak köztük a nép általános műveltségének emelésére szolgáló művek is. Ezek sorába tartozik Molnár János jezsuita szerzetesnek a felvilágosodás eszmeköréből táplálkozó, népfelvilágosító céllal írott munkája, amely 1775-ben jelent meg *Pásztorember, vagy a pásztorok tanításáról két könyv* címmel, Pószonyban, Landerer Mihálynál.

Molnár János a magyar felvilágosodás korának egyik méltatlanul mellőzött, sokoldalú tudósa, a magyar nyelvű tudományos és ismeretterjesztő irodalom egyik első művelője, aki tanári tevékenységével, tudományos munkásságával, egész életével szolgálni kívánta hazáját. Kortársai, Kazinczy, Baróti Szabó Dávid, Horváth Ádám, Virág Benedek ismerték és elismerték, Révai Miklós mesterének, Ürményi József, akinek tanára volt, példaképének tekintette. Az utókor azonban nem becsülte őt érdemei szerint. Egyetlen rövid, és tévedésekkel teli életrajz látott napvilágot róla 1896-ban¹. Zemplén Jolán² ugyan kimerítően és tudományos alaposággal elemzi fizikáját, ám többi művéről, még a teológiaiakról sem készült érdemi méltatás.

¹ PÉCSI Ödön: *Molnár János élete és művei*. Szeged, 1896.

² ZEMPLÉN Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században*. Bp. 1964.